

УДК 392.8:355.01(477:470):172.4“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.01.070>

КАЛАЧ ОЛЕНА

кандидатка історичних наук, молодша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6304-5076>

KALACH OLENA

a Ph.D. in History, a junior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6304-5076>

Бібліографічний опис:

Калач, О. (2025) Хліб як основа забезпечення життєдіяльності людини та символ незламності в умовах неоголошеної війни. *Народна творчість та етнологія*, 1 (405), 70–75.

Kalach, O. (2025) Bread as the Basis of Ensuring Human Life and a Symbol of Indomitability in the Conditions of Undeclared War. *Folk Art and Ethnology*, 1 (405), 70–75.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

BREAD AS THE BASIS OF ENSURING HUMAN LIFE AND A SYMBOL OF INDOMITABILITY IN THE CONDITIONS OF UNDECLARED WAR

Анотація / Abstract

Українське суспільство переживає третю річницю повномасштабного російського вторгнення. Насправді ж минуло вже десять років, як держава перебуває в стані неоголошеної війни (з часу анексії АР Крим і частини Донецької та Луганської областей). За цей період українство стало ціліснішим, монолітнішим, знайшло більше спільних точок дотику, об'єдналося довкола допомоги не лише війську, але й одне одному. Відповідно, відкрилися нові ракурси досліджень для гуманітаріїв.

Актуальності набуває вивчення традиційної культури. Наразі вже опубліковано чимало науково-популярних видань, присвячених як особливостям української кухні загалом (у різні історичні періоди), так і окремими стравами зокрема.

Мета пропонованої статті – на основі записаних face-to-face інтерв'ю з очевидцями за заздалегідь підготованим авторкою особисто питальником і знайдених інформаційно-статистичних матеріалів розглянути ставлення представників українського етносу до хліба як продукту харчування та оцінити його важливість для мешканців деокупованих територій, а також військових ЗСУ.

Актуальність роботи зумовлена потребою негайного узагальнення (на основі усної історичної оповіді очевидців і власних спостережень авторки) сучасної ситуації в деблокованих населених пунктах України, а також ціннісно-світоглядних орієнтацій представників різних верств українського етносу за нинішніх надзвичайних умов.

Джерельною базою пропонованого дослідження є переважно матеріали записаних інтерв'ю з очевидцями за задальгідь підготованим авторкою питальником, дані, знайдені в мережі «Інтернет»: повідомлення різноманітних інформаційних агенцій, відео, розміщені на низці ютуб-каналів (вони містять не лише спогади українців, які пережили окупацію та зазнали проблем з організацією харчування, у них подано опис роботи опис роботи хлібозаводів чи пекарень як під час окупації, так і зараз, аналіз продукції, а також інтерв'ю із самими пекарями, які є волонтерами або внутрішньо переміщеними особами в різних куточках України).

Методами дослідження стали загальнонаукові та конкретно-історичні: face-to-face інтерв'ю й усної історії (під час спілкування з респондентами); аналізу і синтезу (у роботі з джерелами); узагальнення (для осмислення реального стану умов життя, ціннісних орієнтацій, формулювання висновкової частини); порівняння (для розгляду ставлення до хліба як продукту харчування в мирний час та підкреслення його цінності за умов штучно створеного голоду й перебування далеко від рідної домівки); хронологічний (для викладу матеріалу в послідовно-хронологічному порядку); синхронний (під час проведення порівняльної характеристики аналізованого питання).

Наукова новизна статті полягає в усебічному аналізі нових статистичних даних, інтерв'ю, відео- та інформаційних матеріалів щодо безпрецедентних масштабів наслідків широкомасштабного російського вторгнення на землі незалежної України як з огляду на світоглядні, ціннісні орієнтації українців, так і матеріальну складову.

У висновках зауважено, що хліб стає не лише символом багатства, добробуту та життя, а й певним мовним маркером, кодом національної незламності.

Ключові слова: волонтерство, хліб, паляниця, ціннісні орієнтації, незламність, перемога, об'єднане суспільство, неоголошена війна, штучний голод.

Ukrainian society is experiencing the third anniversary of the full-scale Russian invasion. In fact, ten years have passed since the country is in a state of undeclared war (starting with the annexation of the Autonomous Republic of Crimea and parts of the Donetsk and Luhansk regions). During this period Ukrainians have become more integral, more monolithic, found more common points of contact, united around helping not only the army, but also each other. Accordingly, new angles of research for humanitarians have been opened.

The study of traditional culture is gaining relevance. So far, many popular scientific works have been published, dedicated both to the peculiarities of Ukrainian cuisine in general (in various historical periods) and to separate dishes in particular.

The purpose of the submitted article is to consider the attitude of representatives of the Ukrainian ethnic group towards bread as a food product and to assess its value for residents of the de-occupied territories and military personnel of the Armed Forces of Ukraine in particular.

The relevance of the work is determined by the need for an immediate generalization (based on the oral historical narrations of eyewitnesses and the authoress's own observations) of the current situation in the de-occupied settlements of Ukraine, as well as the value and worldview orientations of the representatives of various strata of the Ukrainian ethnic group under the current extraordinary conditions.

The source base of the submitted research consists mainly of the materials of recorded face-to-face interviews with eyewitnesses using a questionnaire prepared personally by the authoress in advance, data found in the Internet: messages from various news agencies, videos posted on a number of YouTube channels. They contain not only the memories of Ukrainians who have survived the occupation and experienced problems with the organization of food regime, but also offer a description of the work of bread factories or bakeries both during the occupation and now, analysis of the offered products, but also interviews with the bakers themselves, who are volunteers or internally displaced persons in various parts of Ukraine).

The research methods include general scientific and specific-historical: face-to-face interviews and oral history (during communication with respondents); analysis and synthesis (in the work with sources); generalization (to understand the real state of living conditions, value orientations, formulation of the concluding part); comparison (to consider the attitude to bread as a food product in peacetime and to emphasize its value under conditions of artificially created famine and being far from one's native home); chronological (for presentation of material in sequential-chronological order); synchronous (during the comparative description of the analyzed issue).

The scientific novelty of the article consists in a comprehensive analysis of new statistical data, interviews, videos and informational materials regarding the unprecedented scale of the consequences of the large-scale Russian invasion on the land of independent Ukraine, both with regard to the worldview and value orientations of Ukrainians, as well as the material component.

It is noted **in the conclusions**, that bread becomes not only a symbol of wealth, well-being and life, but also a certain language marker, a code of national indomitability.

Keywords: volunteering, bread, palianytsia, value orientations, indomitability, victory, united society, undeclared war, artificial famine.

In the thirty-fourth year of independence and the eleventh year of the undeclared war Ukrainian society continues to resist a number of challenges: the need to defend territorial integrity and state sovereignty, solving demographic problems, preventing famine, which leads to the death of an individual, the disappearance of a family and the nation in general.

In addition to the direct physical destruction of the person (shelling, attack by combat drones, abuse of prisoners), psychological weapons (intimidation) and the usual practice of oppression and subjugation, based on control over food (extermination of crops, burning of land, destruction of warehouses), artificial creation of famine are used actively [7; 10].

Known as the breadbasket of Europe (a country supplying 10–12 % of the world's wheat), the state is currently bearing significant territorial and human losses. The agrarian sector suffers a constant negative impact because of the shelling, bombing and mining of fields. Arid weather conditions are not quite favorable either. As a result, there is an annual decrease in the harvest volume [9].

It is said, war cannot be felt, it must be experienced [7]. Under the conditions of the armed Russian-Ukrainian confrontation (since March, 2014) and the current large-scale Russian invasion on the lands of independent Ukraine (since February 24, 2022), the study of the nutrition regime of Ukrainians in the occupied and de-blocked territories is of particular relevance for scientists, when, it seems, elementary cooking becomes a real quest and a heroism revelation [15]. We have already described this problem partially in one of the previous articles [2].

Someone has not believed in the beginning of a large-scale invasion until the last [3, fol. 52, 63], someone relied on the already lived experience of 2014 and claimed that it is not necessary to make a lot of reserves [3, fol. 5, 35]. A developed network of supermarkets and hypermarkets in cities (when you can buy whatever you want and in any quantity at any moment) [3, fol. 52; 7], the influence of globalization processes

have also influenced people views. Some of the respondents we interviewed and the heroes of the analyzed sources have lived actually for one day and did not accumulate significant resources.

Many Ukrainians in the first days after the invasion have decided that small towns and villages would be their salvation, since water there is mainly from a well, and cooking can be done in an oven [6; 15]. However, mutual aid has become the real lifeline in the conditions of constant danger: during this period people shared the last, the younger fed the older [3, fol. 33, 52; 4; 12]. The memories of their own children crying when they saw a piece of bread or could enjoy, it would seem, familiar pancakes are some of the most painful for respondents [3, fol. 37, 44; 63, 67; 7; 15]. «When we have sat in the basements for a month, the children did not ask for toys or sweets, only a loaf of bread... Since then, I have come to appreciate what bread is. It is synonymous with life» [8].

Respondents admit that they have eaten even things that they absolutely do not like in peaceful life [3, fol. 62, 67; 7; 12; 15]. In addition, they have learned to distribute products competently and economically in order to maintain at least the vital activity [3, fol. 63; 6; 7; 15].

Bread is one of the genetic codes of our nation, which symbolizes life, well-being, hospitality, benevolence and sincerity. If in a peacetime the price of bread is measured in money, then in wartime – in days without it, the number of victims or even dead waiting for it under shelling or strafing [11; 14]. In the first days of invasion shops or bakeries have distributed bread or long loaves, buns [3, fol. 65; 6], and then people had to bake on their own: some have cooked yeast bread, others unleavened cakes or the same pancakes (whoever had the ability and enough time between shellings) [3, fol. 55, 67; 6; 15]. There are even cases when women have managed to master the art of working with flour, which seemed impossible in peacetime [3, fol. 50, 65; 7].

The society has been divided relatively speaking into two large groups during the

period of the armed Russian-Ukrainian conflict (since 2014): those who protect, and those who provide the defenders with everything they need. From the end of February, 2022 Ukrainians have united even more in the preparation of fortifications, helping those evacuated from the occupied territories, supplying products to the de-blocked regions. Over the past ten years, Ukrainians have been formed as a nation of volunteers. The citizens help the military in whatever way they can, they feel responsible for them, they strive to make their own contribution to victory [1; 3, fol. 35, 61; 14].

Almost immediately coffee shops and craft bakeries have been turned into either shelters or places for baking bread or the simplest buns. Moreover, they have employed mainly non-professionals, gathered through social networks and united by a common goal [1; 14]. First they have used the found supplies, then not indifferent people brought everything they needed. At the same time, the process of making bread and buns has taken place actively in rural communities by elderly women, been considered as real masters of this work.

According to eyewitness volunteers, bread and home-cooked meals are among the most necessary things at the front. The most famous and most prominent pastry of the analyzed period is «Victory» bread. Created originally as «Volunteer's» (because it has been cooked from brought products), it has become a symbol of the stability and indomitability of the Ukrainian people, a certain signpost, a talisman and, in fact, a symbol of the long-awaited victory, a real

delicacy both for the residents of the de-occupied territories and our defenders [13].

Besides, there is another type of bread that is no less important for Ukrainians – palianytsia. As the people say, «Palianytsia is bread's sister». This pastry has been known since the Middle Ages and is a symbol of the life-giving sun, happiness and well-being of the house and family, the body of God, favor, hospitality and safety, and gained popularity during the celebration of Easter, personifying the resurrection of Jesus Christ.

However, our symbol of wealth and prosperity has served in the fight against the enemy after February 24, 2022. The word «palianytsia» has become a kind of linguistic password, a code word, with the help of which the identification of «one's own» and «other's» takes place [5]. Accordingly, bread, in particular palianytsia, also performs a preventive, protective function here, being the patron of all Ukrainians.

Summarizing the information described above, we note that bread is an important component of the food ration of both Ukrainians and the representatives of countries those are currently on the brink of extinction out of the hunger owing to its nutritional value.

We can conclude confidently that Ukrainian bread is not only a symbol of traditional ceremonial culture and history, but also an integral part of food, national identity, which requires further thorough study, systematization and popularization of the obtained information (in the form of master classes, online webinars, scientific meetings, etc.) both among Ukrainians and far beyond the borders of our country.

Джерела та література

1. Вагнер О. Передають випічку на фронт та у лікарні: як у Дніпрі працює благодійна пекарня. *Суспільне Дніпро*. 12 серпня 2023. URL : <https://suspilne.media/dnipro/549395-peredaut-vipicku-na-front-ta-u-likarni-ak-u-dnipro-pracuje-blagodijna-pekar-na/> (дата звернення 30.10.2024).
2. Калач О. До питання культурних трансформацій у середовищі вимушених переселенців та мешканців прифронтових поселень. *Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України* : у 2 ч. Ч. 2 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2023. С. 192–201.
3. Калач О. Експедиційні матеріали, зібрані в рамках теми «Формування нової ідентичності вимушених переселенців у змінному соціокультурному середовищі». 2022 р. Комп'ютерний набір. 67 арк.

4. Коломієць В. «Ми були потрібні людям». Як на Київщині попри окупацію та відключення світла продовжували пекти хліб. #SHOTAM. 04.09.2023. URL : <https://shotam.info/my-buly-potribni-liudiam-yak-na-kyivshchyni-popry-okupatsiiu-ta-vidkliuchennia-svitla-prodovzhuvaly-pekty-khlib/> (дата звернення 14.11.2024).

5. Костенко І, Халупа І. Пароль «паланиця» свідчить про генетичний код українців і веде Україну до перемоги. *Радіо Свобода*. 29 травня 2022. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-parol-palyanytsya/31870372.html> (дата звернення 28.10.2024).

6. Маховська С. «Укрзалізниця везе паланиці»: окупація Ворзеля у рефлексіях українського етнолога. *УКРАЇНА МОДЕРНА. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 06.12.2022. URL : <https://uamoderna.com/war/ukrzaliznytsia-veze-palanytsi/> (дата звернення 13.11.2024).

7. Маховська С. «Я навіть не могла припустити, що війна може бути такою...»: розповідь етнологині Катерини Литвин про життя на «нулі» та етнографію в умовах «воєнного поля». *УКРАЇНА МОДЕРНА. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 01.05.2023. URL : <https://uamoderna.com/war/ya-navit-ne-mohla-prypustyty-shcho-viyna-mozhe-buty-takoiu-rozpovid-etnolohyni-kateryny-lytvyn-pro-zhyttia-na-nuli-ta-etnohrafiiu-v-umovakh-voiennoho-polia/> (дата звернення 20.11.2024).

8. Омелянчук І. Хліб від Кобзаря. *Урядовий Кур'єр*. 14 березня 2023. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/hlib-vid-kobzarya/> (дата звернення 13.10.2024).

9. Прасад А. В Україні зібрано весь врожай пшениці. Він суттєво перевищив прогнози. *Forbes Ukraine*. 16 серпня 2024. URL : [https://forbes.ua/news/v-ukraini-zibrano-ves-vrozhay-pshenitsi-vin-suttevo-perevishchiv-prognozi-16082024-23070#:~:text=\(дата звернення 23.10.2024\).](https://forbes.ua/news/v-ukraini-zibrano-ves-vrozhay-pshenitsi-vin-suttevo-perevishchiv-prognozi-16082024-23070#:~:text=(дата звернення 23.10.2024).)

10. Савченко Н., Смірнов Ю. «Хліб як зброя»: у Дніпрі відкрили виставку до 90-ої річниці Голодомору. *ВІДКРИТИЙ*. 17.11.2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=1uelz5wBozw> (дата звернення 25.10.2024).

11. Синельник І. Ціна воєнного хліба. *Інформаційне агентство УНІАН*. 11.07.2022. URL : <https://www.unian.ua/society/cina-voennogo-hliba-novini-ukrajini-11899053.html> (дата звернення 13.11.2024).

12. Трібе Ю. Кухня окупації: що і як їли українці під час російського вторгнення з дослідження «Архіву війни». *Українська правда. Життя*. 23 листопада 2023. URL : <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/23/257864/> (дата звернення 13.11.2024).

13. Тромса С. Хліб з Києва надихає на Перемогу. Як пекарня випікає хліб і везе його на фронт. *КИЇВ24.news*. 4 квітня 2024. URL : <https://kyiv24.news/publications/hlib-z-kyyeva-nadyhaye-na-peremogu-yak-pekarnya-vyipikaye-hlib-i-veze-jogo-na-front> (дата звернення 13.10.2024).

14. Трофімова Ю., Галасюк А. Переселенці з Донеччини відкрили пекарню в Дніпрі та возять хліб до Торецька. *Суспільне Дніпро*. 3 липня 2022. URL : <https://suspilne.media/dnipro/256581-pereselenci-z-doneccini-vidkrili-pekarnu-v-dnipro-ta-vozat-hlib-do-torecka/> (дата звернення 13.11.2024).

15. Чаплінська Ю. Кухня окупації. Що і як їли українці на окупованих територіях? *Суспільне мовлення*. URL : <https://soundcloud.com/suspilnepodcast/yumi-2> (дата звернення 13.11.2024).

References

1. VAHNER, Olha. Pastries are Sent to the Front and the Hospitals: How a Charity Bakery Works in Dnipro. *Social Dnipro*. August 12, 2023 [online] [viewed 30 October 2024]. Available from: <https://suspilne.media/dnipro/549395-peredaut-vipicku-na-front-ta-u-likarni-ak-u-dnipro-pracue-blagodijna-pekarna/> [in Ukrainian].

2. KALACH, Olena. On the Issue of Cultural Transformations in the Surroundings of Forced Displaced Persons and Residents of Front-Line Settlements. In: Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief. *Ukrainian Humanities in the Context of the Post-War Reconstruction of Ukraine and Relevant Issues of Reforming the National Academy of Sciences of Ukraine: In Two Parts*. Part 2. National Academy of Sciences of Ukraine, M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. Kyiv, 2023, pp. 192–201 [in Ukrainian].

3. KALACH, Olena. *Expeditionary Materials, Collected in the Framework of the Topic «Formation of New Identity of the Forced Displaced Persons in the Changed Social and Cultural Surroundings»*. 2022. Computer composed type. Folios 67 [in Ukrainian, in Russian].

4. KOLOMIETS, Viktoriia. «People have Needed Us». How Baking Bread have been Continued in the Kyiv Region Despite the Occupation and Power Outages. #SHOTAM [WHAT'S THERE]. September 04, 2023 [online] [viewed 14 November 2024]. Available from: <https://shotam.info/my-buly-potribni-liudiam-yak-na-kyivshchyni-popry-okupatsiiu-ta-vidkliuchennia-svitla-prodovzhuvaly-pekty-khlib/> [in Ukrainian].

5. KOSTENKO, Iryna, Iryna KHALUPA. The Password «Palyanytsia» Testifies to the Genetic Code of Ukrainians and Leads Ukraine to Victory. *Radio Liberty*. May 29, 2022 [online] [viewed 28 October 2024]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-parol-palyanytsya/31870372.html> [in Ukrainian].

6. MAKHOVSKA, Svitlana. «Ukrainian Railways are Carrying Palianytsi»: The Occupation of Vorzel in the Reflections of Ukrainian Ethnologist. *MODERN UKRAINE. International Intellectual Journal*. 06 December, 2022 [online] [viewed 13 November 2024]. Available from: <https://uamoderna.com/war/ukrzaliznytsia-veze-palianytsi/> [in Ukrainian].
7. MAKHOVSKA, Svitlana. «I couldn't Even Imagine that the War can be Like This...»: The Story of the Ethnologist Kateryna Lytvyn about Life at «Ground Zero» and Ethnography in the Conditions of «Martial Field». *MODERN UKRAINE. International Intellectual Journal*. 01 May, 2023 [online] [viewed 20 November 2024]. Available from: <https://uamoderna.com/war/ya-navit-ne-mohla-prypustyty-shcho-viyna-mozhe-buty-takoiu-rozpovid-etnolohyni-kateryny-lytvyn-pro-zhyttia-na-nuli-ta-etnohrafiiu-v-umovakh-voiennoho-polia/> [in Ukrainian].
8. OMELIANCHUK, Inna. Bread from Kobzar. *Governmental Courier*. March 14, 2023 [online] [viewed 13 October 2024]. Available from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/hlib-vid-kobzarya/> [in Ukrainian].
9. PRASAD, Anita. The Entire Wheat Crop has been Collected in Ukraine. It has Exceeded Forecasts Significantly. *Forbes Ukraine*. August 16, 2024 [online] [viewed 23 October 2024]. Available from: <https://forbes.ua/news/v-ukraini-zibrano-ves-vrozhay-pshenitsi-vin-suttevo-perevishchiv-prognozi-16082024-23070#:~:text=> [in Ukrainian].
10. SAVCHENKO, Nikol, Yurii SMIRNOV. «Bread as a Weapon»: An Exhibition Dedicated to the 90th Anniversary of the Holodomor is Opened in Dnipro. *OPENED*. November 17, 2022 [online] [viewed 25 October 2024]. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=1uelzSwBozw> [in Ukrainian].
11. SYNELNYK, Iryna. The Price of the Martial Bread. *Ukrainian Independent Information Agency of News*. 07 November, 2022 [online] [viewed 13 November 2024]. Available from: <https://www.unian.ua/society/cina-voyennogo-hliba-novini-ukrajini-11899053.html> [in Ukrainian].
12. TRIBIE, Yuliia. Occupation Cuisine: What and How Ukrainians have Eaten during the Russian Invasion from the Study of the «War Archive». *Ukrainian Truth. Life*. November 23, 2023 [online] [viewed 13 November 2024]. Available from: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/23/257864/> [in Ukrainian].
13. TROMSA, Sviatoslav. Bread from Kyiv Inspires Victory. How the Bakery Bakes Bread and Takes It to the Front. *KYIV24.news*. April 4, 2024 [online] [viewed 13 October 2024]. Available from: <https://kyiv24.news/publications/hlib-z-kyieva-nadyhaye-na-peremogu-yak-pekarnya-vypikaye-hlib-i-veze-jogo-na-front> [in Ukrainian].
14. TROFIMOVA, Yuliia, Anastasiia HALASIUK. Displaced Persons from Donetsk Region have Opened a Bakery in Dnipro and Take Bread to Toretsk. *Social Dnipro*. July 3, 2022 [online] [viewed 13 November 2024]. Available from: <https://suspilne.media/dnipro/256581-pereselenci-z-doneccini-vidkrili-pekarnu-v-dnipri-ta-vozat-hlib-do-torecka/> [in Ukrainian].
15. CHAPLINSKA, Yuliia. Occupation Cuisine. What and How have Ukrainians Eaten on the Occupied Territories? *Public Broadcasting* [online] [viewed 13 November 2024]. Available from: <https://soundcloud.com/suspilnepodcast/yimi-2> [in Ukrainian].

Отримано / Received 09.01.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 11.02.2025